

Transformations of Family Welfare Centers: From Goals to Realities in Iran (1966-1978)

Mohsen Parvish*

Farhad Pourianezhad**

Abstract

Undoubtedly, one of the most important organizations and associations for women during the Pahlavi II era was the Iranian Women's Organization, established in 1966. According to its charter, the aim of this organization was to enhance the cultural, social, and economic knowledge of Iranian women and to increase their awareness of their rights within the family, as well as their freedoms and responsibilities in social and economic life. In addition to establishing the organization in Tehran, various branches of the Iranian Women's Organization were formed in provincial centers and cities. The main activities and emphasis of the Iranian Women's Organization included the establishment of women's guidance centers in different areas to address family, legal, and health issues, the formation of educational courses and vocational classes, as well as literacy campaigns and the implementation of national initiatives to elevate the status of women, ensure equal rights, and promote women's participation in growth and development. This research employs a descriptive-analytical method and examines the challenges faced by family welfare centers. The sources used include reputable books and scientific articles, as well as governmental documents and official reports from related organizations such as the Iranian Women's Organization. The findings of the study indicate that although family welfare centers were established with positive goals, they encountered

* Assistant Professor of History, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabili, Iran (Corresponding Author),
mohsen.parvish@uma.ac.ir

** Assistant Professor of History, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabili, Iran, pourianezhad@uma.ac.ir

Date received: 29/09/2024, Date of acceptance: 27/12/2024

numerous challenges in practice that hindered the realization of their objectives. Key obstacles included budget shortages, lack of specialized personnel, limited access to centers, reliance on volunteers, negative public perceptions, and dependence on the Rastakhiz Party. Insufficient funding for essential services and the inability to attract specialized staff also led to a decline in service quality and dissatisfaction among clients.

Keywords: Iranian Women's Organization, Fight Against Illiteracy, Family Welfare, Social Work.

Introduction

During the second Pahlavi era, the Women's Organization of Iran was established with the primary objective of empowering and educating women in the country. It aimed to enhance their cultural, social, and economic knowledge, as well as raise awareness about their rights within the family and their roles in society. However, as time passed, the organization underwent a transformation and became a state-controlled institution with totalitarian tendencies. It sought to dissolve independent women's institutions and assimilate them into its own structure. Despite this transformation, the Women's Organization of Iran expanded its reach beyond Tehran by establishing branches in provinces and cities. These branches were crucial in establishing direct communication with women across the country and providing them with various services. One notable initiative undertaken by the organization during this period was the establishment of family welfare centers. The family welfare centers aimed to address the needs and challenges faced by families, particularly women, in areas such as family counseling, legal assistance, family planning, and family health. These centers played a significant role in improving the overall well-being and quality of life for families in Iran. It is important to note that while the Women's Organization of Iran initially had noble objectives, its transformation into a state-controlled institution raises questions about its effectiveness and independence in advocating for women's rights. The rejection of integration requests from other women's organizations, such as the Women Lawyers' Union, further highlights the centralized and authoritarian nature of the Women's Organization during this period.

Materials & Methods

This research employs a descriptive-analytical method. The article begins by providing a description of the main objective of establishing the Women's Organization of Iran, its historical background, and the changes that occurred within the organization over time. It then offers a detailed explanation of the family welfare centers and their various units. The results are obtained through an analysis of the performance and activities of the family welfare centers during the second Pahlavi era. The descriptive aspect of the research involves providing a comprehensive overview of the Women's Organization of Iran and its evolution, while the analytical aspect involves examining the effectiveness and impact of the family welfare centers in addressing the needs of women and families in Iran. Data for the analysis are collected from various sources, including official documents, reports, and scholarly articles. The findings of the research shed light on the role and significance of the Women's Organization of Iran and its family welfare centers in promoting the well-being and empowerment of women during the second Pahlavi era.

Discussion & Result

The establishment of family welfare centers within the Women's Organization of Iran during the second Pahlavi era served multiple purposes. Firstly, these centers aimed to provide social education to individuals and families, with a particular focus on women. By offering services such as family counseling, legal assistance, family planning, and family health, the centers sought to equip individuals with the necessary knowledge and skills to navigate various challenges within the family unit and society. One of the key objectives of the family welfare centers was to enhance women's awareness of their rights. By providing legal assistance and counseling services, the centers aimed to empower women and enable them to assert their rights within the family and society. This emphasis on women's rights aligns with the broader goals of the Women's Organization of Iran in promoting gender equality and women's empowerment. Additionally, the establishment of family welfare centers was also driven by the desire to align families with the country's economic progress. By offering services related to family planning and economic independence, the centers aimed to support families in achieving financial stability and contributing to the overall development of the nation. Overall, the discussion highlights that the family welfare centers within the Women's Organization of Iran played a crucial role in providing social education, promoting women's rights, and supporting families in

Iran. These centers served as important platforms for addressing various family-related issues and empowering individuals to lead fulfilling and independent lives.

Conclusion

The research findings highlight that the Women's Organization of Iran, during the second Pahlavi era, played a significant role in promoting women's rights and empowering them. The organization focused on raising awareness among women about their rights and encouraging self-awareness and economic independence. The establishment of family welfare centers with diverse units was a key initiative undertaken by the Women's Organization to address the needs of families and improve their overall well-being. The family welfare centers provided a range of services aimed at supporting families, particularly women. These services included family counseling, legal assistance, family planning, and family health. By offering these services, the Women's Organization aimed to enhance the quality of life for families and contribute to their overall welfare. The research findings suggest that the family welfare centers operated under the umbrella of the Women's Organization and were instrumental in providing essential support and resources to women and families. These centers served as a platform for addressing various family-related issues and promoting the well-being of individuals within the family unit. Overall, the findings indicate that the Women's Organization of Iran, through the establishment of family welfare centers, made significant efforts to improve the lives of women and families during the second Pahlavi era. These initiatives aimed to empower women, enhance their knowledge and skills, and provide them with the necessary support to navigate various challenges within the family and society.

Bibliography

Archive of the National Documents and Library of Iran (Sakma): 529/275; 2204/275; 29795/230; 53814/293; 1224/275; 1223/275; 533/275; 62382/230; 8539/220; 7407/220; 20662/220; 13493/230; 19727/220; 2027/25/311; 2452/220; 4086/290; 29795/230; 740/275; 2701/350; 19727/220; 768/275; 13493/220; 713/275; 649/275; 19560/220.

Activity Report of the Central Council of Research Committees of the Iranian Women's Organization to the General Assembly of the Iranian Women's Organization (November 1969 to November 1970), Tehran: Iranian Women's Organization. [In Persian]

Afkhami, Mahnaz (1997). Peaceful Revolution: A Review of the Activities and Achievements of the Iranian Women's Organization (1964-1978), *Iran Nameh*, 3/15, 54-35. [In Persian]

43 Abstract

- Ahmadikhorsani, Noushin, Ardalan, Parvin (2003). Senator: The Activities of Mehrangiz Monazherian in the Context of Women's Legal Struggles in Iran, Tehran: Tose'e. [In Persian]
- Ettela'at for Women, No. 1028, Wednesday, April 20, p. 29.
- Ettela'at Newspaper, No. 12307, June 17, 1967, p. 8.
- Family Health and Regulation Bulletin (1969), No. 6, October.
- Family Health and Regulation Bulletin (1970), No. 11, May.
- Family Health and Regulation Bulletin (1971), No. 30, February.
- Family Health and Regulation Bulletin (1972), No. 40, February 25.
- Family Welfare Centers of the Iranian Women's Organization (1973), No Place: Publications of the Iranian Women's Organization.
- Foundation for Iranian Studies (n.d.). Society, State, and the Women's Movement in Iran, 1963-1978, Interview with Mahnaz Afkhami, No Place: Foundation for Iranian Studies. [In Persian]
- Iranian Woman from Rice Fields to Ministry (1971). Tehran: Publications of the Iranian Women's Organization. [In Persian]
- Najmabadi, A (1991). "Hazards of Modernity and Morality: Women, State and Ideology in Contemporary Iran".[In Persian]
- Performance Report of the Iranian Women's Organization (1977). No Place: Publications of the Iranian Women's Organization. [In Persian]
- Ranjbar Omrani, Hamira (2007). The Iranian Women's Organization, Tehran: Institute for Contemporary Historical Studies. [In Persian]
- Sanai, Parviz (n.d.). Discrimination Against Women and Its Social Effects, Tehran: Iranian Women's Organization. [In Persian]
- Sanasarian, Eliz (2005). The Women's Rights Movement in Iran (Uprising, Decline, and Suppression from 1979-1901), Translated by Noushin Ahmadikhani, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Seminar on Health and Family Regulation of the Iranian Women's Organization in collaboration with the Ministry of Health (n.d.). No Place: Publications of the Iranian Women's Organization. [In Persian]
- Seminar on the Executive Results of the Family Support Law (1968), Tehran: Iranian Women's Organization, [Writings and Speeches of the Seminar, held from July 8 to July 16, 1968]. [In Persian]
- Shafiei, Somayeh Sadat (2021). Social History of Women in the Qajar Era, Tehran: Taligh. [In Persian]
- Weekly Bulletin of the Iranian Women's Organization, No. 72, October 24, 1968, p. 1.
- Weekly Bulletin of the Women's Organization, No. 319, November 12, 1973, p. 2.
- Zan-e Rooz (Women of Today), No. 266, May 1, 1970, p. 8.
- Zan-e Rooz, No. 90, November 19, 1966, p. 2.

تحولات مراکز رفاه خانواده:

از اهداف تا واقعیت‌ها در ایران (۱۳۴۵-۱۳۵۷ش)

محسن پرویش*

فرهاد پوریانزاد**

چکیده

بدون تردید یکی از مهم‌ترین سازمانها و تشکل‌های زنان در دوره پهلوی دوم، سازمان زنان ایران می‌باشد که در سال ۱۳۴۵ش تأسیس شد. هدف از تأسیس این سازمان بر اساس اساسنامه آن، ارتقاء سطح دانش فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی زنان ایران و افزایش آگاهی آنان نسبت به حقوقشان در خانواده و آزادی‌ها و مسئولیت‌هایشان در زندگی اجتماعی و اقتصادی بود. علاوه بر تأسیس سازمان در تهران، شعبه‌های مختلف سازمان زنان ایران هم در مراکز استانها و شهرستانها تشکیل شد. مهم‌ترین فعالیتها و تاکید سازمان زنان ایران بر تأسیس مراکز راهنمایی زنان در مناطق مختلف به منظور رفع مشکلات خانوادگی، حقوقی و بهداشتی زنان و تشکیل دوره‌های آموزشی و کلاسهای حرفه‌ای و همچنین تشکیل کلاسهای پیکار با بیسوادی و اجرای طرح اقدامات ملی برای اعتلاء مقام زن، برابری حقوق و مشارکت زنان در امر رشد و توسعه بود. تحقیق حاضر از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرده و به بررسی چالش‌های مراکز رفاه خانواده پرداخته است. منابع مورد استفاده شامل کتابها و مقالات علمی معتبر، همچنین اسناد دولتی و گزارش‌های رسمی از سازمان‌های مرتبط نظیر سازمان زنان ایران بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هرچند مراکز رفاه خانواده با اهداف مثبتی تأسیس شده بودند، اما در عمل با چالش‌های متعددی مواجه بودند که مانع از تحقق اهداف آنها شد. کمبود بودجه و امکانات، فقدان نیروی انسانی

* استادیار تاریخ، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول)، Mohsen.parvish@uma.ac.ir

** استادیار تاریخ، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. pourianezhad@uma.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۷

متخصص، دسترسی محدود به مراکز، استفاده از افراد داوطلب، نگرش منفی عمومی و وابستگی به حزب رستاخیز از جمله موانع اصلی بودند. عدم تأمین اعتبار کافی نیز برای خدمات اساسی و ناتوانی در جذب نیروی متخصص باعث کاهش کیفیت خدمات و نارضایتی مراجع‌کنندگان شد.

کلیدواژه‌ها: سازمان زنان ایران، مبارزه با بی‌سوادی، رفاه خانواده، مددکاری اجتماعی.

۱. مقدمه

یکی از ارکان مهم و مؤثر سازمان زنان ایران، مراکز رفاه خانواده بودند که نقش بسزایی در بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی زنان داشتند. اهمیت این مراکز از آنجا مشخص می‌شود که یکی از اهداف کلیدی سازمان زنان، طبق آخرین اساسنامه آن در سال ۱۳۵۴، تأسیس این مراکز بود. این اقدام نشان‌دهنده یک تغییر اساسی در رویکرد به مسائل اجتماعی و به ویژه وضعیت زنان در جامعه ایران بود. طرح تشکیل مراکز رفاه خانواده برای اولین بار در قانون چهارم توسعه دوره پهلوی دوم مطرح شد. فصل نوزدهم این قانون به رفاه اجتماعی اختصاص داشت به این ترتیب، مراکز رفاه خانواده به عنوان نهادهایی تحت نظارت دولت، با هدف ارائه خدمات بهداشتی، آموزشی و مشاوره‌ای به زنان و خانواده‌ها تأسیس شدند. این رویکرد، به تدریج به تغییر نگرش جامعه نسبت به نقش زنان و اهمیت حمایت از خانواده‌ها منجر شد و زمینه‌ساز تحولاتی در ساختار اجتماعی ایران گردید.

۲. بیان مسئله

مراکز رفاه خانواده به عنوان نهادهای کلیدی در ارائه خدمات حمایتی و اجتماعی به خانواده‌ها، به ویژه در دوران پهلوی دوم، با چالش‌های متعددی روبه‌رو بودند که مانع از تحقق اهداف خود شدند. این مراکز به منظور بهبود شرایط زندگی خانواده‌ها و ارتقاء کیفیت خدمات اجتماعی تأسیس شده بودند، اما عوامل مختلفی از جمله کمبود بودجه، فقدان نیروی انسانی متخصص، و عدم دسترسی کافی به خدمات، تأثیرات منفی بر عملکرد آن‌ها داشت. همچنین، وابستگی به نهادهای سیاسی و نگرش منفی عمومی نسبت به این مراکز، موجب کاهش اعتماد خانواده‌ها به خدمات ارائه شده گردید. با توجه به اهمیت این موضوع در تحلیل وضعیت اجتماعی و اقتصادی کشور، شناسایی و بررسی دقیق موانع موجود در عملکرد مراکز رفاه خانواده ضروری به نظر می‌رسد. این تحقیق به دنبال پاسخ

به این سوال است که هدف از تشکیل مراکز رفاه خانواده به عنوان یکی از ارکان سازمان زنان چه بوده است؟ و آیا این اهداف در راستای رفاه خانواده و زنان ایرانی محقق شده است یا خیر؟

۳. پیشینه تحقیق

در زمینه سازمان زنان ایران، آثار متعددی نگاشته شده است که به بررسی نقش اجتماعی زنان و فعالیت‌های مرتبط با آن‌ها پرداخته‌اند. یکی از منابع مهم، کتاب سازمان زنان ایران نوشته حمیرا رنجبر عمرانی (۱۳۸۵) است. کتاب حاضر به بررسی نقش اجتماعی زنان در غرب و حمایت‌های اقتصادی، فرهنگی، مذهبی و سیاسی آن‌ها در دو مقطع تاریخی پیش از اسلام و پس از اسلام می‌پردازد. عوامل مؤثر در شکل‌گیری الگوهای مشارکت اجتماعی زنان شامل ورود فرهنگ غربی، انقلاب مشروطه و طرح آموزش عمومی است. همچنین، مباحث شکل‌گیری جمعیت‌های زنان و سازمان زنان ایران مطرح و عملکرد این سازمان‌ها در رویدادهای مختلف کشور تشریح می‌شود. با این حال، در این اثر تنها به طور مختصر و در حدود دو صفحه به مراکز رفاه خانواده اشاره شده است. محمد حسین حافظیان (۱۳۸۷) نیز در مقاله‌ای تحت عنوان سازمان‌های زنان در ایران عصر پهلوی به معرفی کلی از سازمان زنان و تشکیلات و اقدامات آن‌ها پرداخته است. فهیمه حسن پور و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان واکاوی زمینه‌ها و انگیزه‌های مؤثر در تأسیس سازمان زنان ایران به بررسی عوامل شکل‌گیری این سازمان می‌پردازد و به دنبال پاسخگویی به این سوال است که سازمان زنان ایران چرا و چگونه شکل گرفت؟ مقاله عملکرد سازمان زنان ایران: مطالعه موردی استان بوشهر نوشته الهام ملک‌زاده و همکاران (۱۳۹۹)، به بررسی عملکرد سازمان زنان در استان بوشهر و تحلیل فعالیت‌های این نهاد در سطح محلی می‌پردازد. مسئله اصلی این پژوهش، بررسی و تبیین روند تأسیس سازمان زنان بوشهر و خدمات و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی آن است. این پژوهش به بررسی تأثیرات فعالیت‌های سازمان زنان بر بهبود وضعیت اجتماعی و فرهنگی زنان در بوشهر می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه این نهاد با ارائه خدمات آموزشی، مشاوره‌ای و فرهنگی، به توانمندسازی زنان و ارتقای آگاهی‌های آنان کمک کرده است. یافته‌های این تحقیق می‌تواند به درک بهتر نقش سازمان زنان در توسعه اجتماعی و اقتصادی زنان در استان بوشهر و به‌طور کلی در ایران کمک کند. مقاله تأسیس سازمان زنان بوشهر؛ مطالعه پژوهی: فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی مراکز رفاه

خانواده نوشته پروانه شاهرخ مقدم و همکاران (۱۳۹۹)، به بررسی روند تأسیس سازمان زنان بوشهر و خدمات اجتماعی و فرهنگی آن می‌پردازد. مسئله اصلی پژوهش، تحلیل فعالیت‌های این سازمان در راستای خودآگاهی و ارتقای جایگاه زنان در منطقه است. پرسش کلیدی پژوهش این است که سازمان زنان بوشهر چه خدماتی در مراکز رفاه خانواده ارائه کرده و چگونه به بهبود وضعیت اجتماعی و فرهنگی زنان کمک کرده است. با وجود این آثار، به نظر می‌رسد که پژوهش‌های منسجم و مستقلی که به طور خاص به بررسی عملکرد و فعالیت‌های سازمان زنان ایران و مراکز رفاه خانواده بپردازند، به طور قابل توجهی کمبود دارند. لذا، مقاله حاضر می‌تواند به عنوان یک پژوهش مستقل با رویکرد اسنادی در این زمینه مطرح شود. در این تحقیق، به بررسی دقیق‌تر هر یک از منابع موجود پرداخته خواهد شد تا نکات جدید و خاصی که هر یک از آن‌ها درباره موضوع ارائه می‌دهند، شناسایی و تحلیل شوند. همچنین، با توجه به خلأهای موجود در پیشینه پژوهش، جایگاه و اهمیت این تحقیق مشخص خواهد شد.

۴. مبانی فکری و سیاسی تاسیس سازمان زنان ایران

سازمان زنان ایران در سال ۱۳۴۵ ش تحت ریاست اشرف پهلوی تاسیس شد و تا ابتدای سال ۱۳۵۰ چیزی نزدیک به ۱۸۰ شعبه در شهرستانها و با استفاده از نیروهای داوطلب و کمک‌های محلی ایجاد شده بود. اولین مجمع عمومی زنان در تاریخ ۲۸ آبان ماه ۱۳۴۵ در استادיום محمدرضا شاه پهلوی برگزار شد که به گفته مجله زن روز^۱ نزدیک به ۵ هزار نفر از زنان در آن شرکت کردند. (زن روز، ۱۳۴۵: ۲) اشرف پهلوی به عنوان ریاست سازمان زنان در باب تاسیس سازمان می‌گوید که پیش از این قسمتی از این نیروها را در شورای عالی جمعیت‌های زنان متشکل کردیم. نتایجی که از آنان گرفته شد ما را به توسعه فعالیت‌های زنان و استفاده هر چه بیشتر از نیروهای آنان تشویق کرد. (اطلاعات، ۱۳۴۵: ۱) این گفته‌ها به وضوح در تضاد با نظرات برخی پژوهشگران حوزه زنان قرار دارد. افسانه نجم‌آبادی به درستی اشاره می‌کند که تشکیل سازمان زنان ایران پایانی بر دوره فعالیت‌های مستقل زنان بود. (Najmabadi, 1991: 62) این نکته نشان‌دهنده این است که تأسیس سازمان‌های مستقل از حکومت با تفکر نظام حاکم، که ماهیت دیکتاتوری داشت، همخوانی نداشت. نتیجه این وضعیت، کنترل سازمان زنان توسط اشرف پهلوی و گسترش نفوذ خاندان سلطنتی در این نهاد بود. این موضوع به‌ویژه در شرایطی که زنان به دنبال کسب

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۴۹

حقوق و آزادی‌های بیشتر بودند، موجب تضعیف جنبش‌های مستقل زنان گردید. با توجه به ساختار سیاسی و اجتماعی آن زمان، سازمان زنان به ابزاری برای پیشبرد اهداف رژیم تبدیل شد و به جای حمایت از حقوق واقعی زنان، به ترویج سیاست‌های دولتی پرداخت. (احمدی خراسانی و اردلان، ۱۳۸۲: ۴۶۹)

به طور کلی سازمان زنان ایران از ۴ بخش مجمع عمومی، کمیته عالی همکاری، شورای مرکزی و دبیرخانه مرکزی تشکیل شده بود. دبیرکل سازمان زنان ایران به ترتیب دکتر حشمت یوسفی، هام روحی، سیمین رجالی (ساکما، ش سند ۲۷۵/۵۲۹؛ رنجبر عمرانی، ۱۳۸۶: ۱۱۳) و مهناز افخمی بود. سازمان زنان ایران برای بالا بردن سطح فرهنگی و اجتماعی زنان در استانها و شهرستانها هم اقدام به شعبه‌های شورای عالی جمعیت زنان ایران نموده بود. از این رو آیین‌نامه تشکیل شعب سازمان زنان ایران در شهرستانها و بخشها به سازمان زنان سراسر کشور ارسال شده بود. (ساکما، ش سند ۲۷۵/۲۲۰۴) بر اساس آیین‌نامه شعبه‌های سازمان زنان ایران در شهرستانها، هدف این سازمان ترفیع مقام زن در ایران و بالا بردن سطح فرهنگی و اجتماعی زنان و آشنا کردن آنان با تکالیف و حقوق خود و همچنین بسیج هر چه بیشتر از زنان ایران از کلیه صور اجتماع برای به ثمر رسانیدن تحولات اجتماعی کشور عنوان شده بود. یکی از اهداف کلیدی دیگر، بسیج زنان و تشویق آنها به شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی بود. این امر به منظور ایجاد تغییرات مثبت در جامعه و ارتقاء وضعیت زنان انجام می‌شد. (سالنامه زنان ایران، ۱۳۴۵: ۱۴۱)

با وجود اهداف مثبت و ساختار سازمانی، انتقادات جدی نسبت به عملکرد سازمان زنان ایران وجود داشت. رقیه دانشگری، یکی از منتقدان سرشناس، سازمان زنان را «کانون اشاعه فساد در جامعه و محفل متعفن از نشر افکار ارتجاعی» توصیف می‌کند. (دانشگری، ۱۹۷۸: ۳) این انتقادات نشان‌دهنده این است که بسیاری از افراد به‌ویژه فعالان حقوق زنان، عملکرد سازمان را در راستای منافع دولت و نه منافع واقعی زنان می‌دانستند. البته ناگفته نماند که سازمان زنان اقدامات مثبت زیادی هم داشت. به عنوان مثال سازمان زنان در تلاش بودند تا با برگزاری دوره‌های آموزشی و کارگاه‌های توانمندسازی، مهارت‌های شغلی و حقوقی را به زنان آموزش دهند. این برنامه‌ها به زنان کمک می‌کرد تا در بازار کار موفق‌تر عمل کنند و به حقوق خود آگاه شوند. همچنین، این سازمان‌ها با راه‌اندازی کمپین‌های آگاهی‌بخشی، به افزایش شناخت عمومی درباره مسائل مهمی مانند خشونت خانگی و

تبعیض کمک می‌کردند. تولید محتواهای آموزشی و ارائه مشاوره حقوقی از دیگر اقدامات مؤثر این نهادها بود که به تقویت حقوق قانونی زنان می‌انجامید.

اشرف پهلوی در مجمع عمومی سازمان زنان ایران در نهم دی ماه ۱۳۵۴ سازمان زنان ایران را به عنوان نماینده واقعی تمام زنان ایران معرفی می‌کند که در راه پیروزی نهضت آزادی زن در ایران و جهان گام برمی‌دارد. اشرف پهلوی ضمن ابراز رضایت از عملکرد سازمان زنان به این مطلب هم اشاره می‌کند که هنوز به شرایط و موقعیت دلخواه دست پیدا نکرده‌اند و در بسیاری زمینه‌ها هنوز عوامل بازدارنده پیشرفت فراوان‌اند که از نظر او یکی از مهم‌ترین عوامل خود زنان هستند. چرا که معتقد بود زنان هنوز نقش اجتماعی و اقتصادی خود را آن‌طور که مورد انتظار است بازی نمی‌کنند و توده‌های وسیع زنان ایران هنوز از یک زندگی فعال و بارور اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به دور هستند و هنوز نمی‌توانند از حقوق و امتیازاتی که انقلاب ایران برای آنان تامین کرده است بهره‌برداری کنند. (ساکما، س.ش. ۲۳۰/۲۹۷۹۵)

سخنان اشرف پهلوی در مورد حقوق زنان در ایران بیشتر جنبه تبلیغاتی داشت و سازمان زنان ایران به‌عنوان یک نهاد حکومتی برای ایجاد تصویری مثبت از وضعیت زنان و حمایت از نظام شاهنشاهی تأسیس شد. این سازمان به‌جای حمایت از حقوق واقعی زنان، به ابزاری برای پیشبرد اهداف سیاسی دولت تبدیل شد و زنان در جلسات مختلف به تعهد به اصول نظام شاهنشاهی پرداختند. (کارنامه سازمان زنان، ۱۳۵۶: ۲۷) رقیه دانشگری، فعال حقوق زنان، معتقد بود که حقوق سیاسی زنان که توسط حکومت پهلوی تبلیغ می‌شد، تنها کاریکاتوری از حقوق واقعی بود و به‌عنوان ابزاری برای فریب افکار عمومی استفاده می‌شد. (دانشگری، ۱۹۷۸: ۳) در نتیجه، دولت پهلوی تلاش داشت تا فعالیت‌ها و جنبش ملی زنان را تحت کنترل خود درآورد. (احمدی خراسانی و اردلان، ۱۳۸۲: ۴۰۱).

در دهه‌های ۴۰ و ۵۰، فعالان سیاسی به شدت به سازمان زنان ایران انتقاد کردند و آن را نهادی درباری و وابسته به خاندان پهلوی معرفی نمودند. مهناز افخمی اشاره می‌کند که دولت تلاش می‌کرد فعالیت‌های زنان را محدود کند و موفقیت سازمان در گسترش حقوق فردی زنان، به ویژه در حوزه خانوادگی، کمتر بود زیرا دسترسی زنان به حقوق خود برای تصمیم‌گیرندگان دولتی اولویت نداشت (افخمی، ۱۳۷۶: ۴۲). پروین پایدار نیز سازمان زنان را نهادی بسته و غیردموکراتیک می‌داند که اهداف و فعالیت‌های زنان تحت دستورات بالادستی قرار گرفته است (پایدار، ۱۳۸۰: ۹۴). ملکه محمدی در کتاب «ارتش عظیم زنان به

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۵۱

میدان می‌آیند» به نقد مبانی سازمان زنان پرداخته و تأکید می‌کند که تنها از طریق مبارزه، زنان می‌توانند به حقوق واقعی خود دست یابند و رهبران واقعی نهضت زنان خود زنان هستند (محمدی، بی‌تا: ۳۵) به عنوان مثال سازمان زنان ایران در تلاش برای ارتقاء اشتغال زنان، با دربار شاهنشاهی مکاتباتی داشت و دفتری تحت عنوان «حقوق زن کارگر» منتشر کرد تا زنان را با حقوق قانونی خود آشنا کند (ساکما، س.ش. ۶۲۳۸۲/۲۳۰؛ حقوق زن کارگر، بی‌تا: ۶). با این حال، آمارها نشان می‌دهند که زنان تنها ۱۳/۸ درصد نیروی کار را تشکیل می‌دادند و از حقوق برابر با مردان برخوردار نبودند، که این نابرابری‌ها چالش‌های جدی در دستیابی به حقوق و فرصت‌های برابر را نمایان می‌ساخت (محمدی، بی‌تا: ۹).

بر اساس مرامنامه سازمان زنان هدف از تأسیس سازمان، ترفیع مقام زن و افزایش سطح فرهنگی و اجتماعی زنان در جامعه بود. در برنامه چهارم عمرانی کشور، مبلغ ۷۲۲ میلیون ریال از اعتبارات رفاه اجتماعی برای ساخت و تجهیز ۲۵۰ مرکز رفاه خانواده و کودک پیش‌بینی شد. از این مبلغ، ۳ میلیون ریال برای سال ۱۳۴۷ اختصاص یافت. از اوایل برنامه پنجم، سازمان زنان ایران خدمات مربوط به خانه زن را در قالب مراکز رفاه خانواده ارائه می‌کرد. (ساکما، س.ش. ۲۲۰/۸۵۳۹؛ اطلاعات بانوان، ۱۳۵۶: ۲۹) تأسیس این مراکز تنها به تأمین اعتبار دولتی وابسته نبود و بعضاً با استفاده از منابع محلی و بخش خصوصی نیز توسعه می‌یافت. اهداف اصلی ایجاد مراکز رفاه خانواده شامل موارد زیر بود:

(الف) تعلیم مقدماتی خواندن و نوشتن.

(ب) تعلیم مقدماتی اصول بهداشتی.

(پ) بهبود وضعیت زندگی، خانه‌داری و بچه‌داری.

(ت) آشنا کردن افراد خانواده با بودجه و اصل پس‌انداز.

(ث) بهبود و افزایش سطح درآمد خانواده.

(ج) بیداری و تقویت حس مسئولیت افراد از نظر اخلاقی و وظایف فردی و اجتماعی با توجه به تغییرات اجتماعی. (ساکما، ش سند ۲۲۰/۱۹۵۶۰)

تحلیل ساختار سازمانی و تناسب آن با اهداف تعیین‌شده، به‌عنوان یک ابزار کلیدی برای سنجش موفقیت مراکز رفاه خانواده، می‌تواند به ما کمک کند تا دریابیم آیا این سازمان توانسته است به آرمان‌های خود دست یابد یا خیر. در این راستا، بررسی موفقیت‌ها و چالش‌های موجود از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تناسب بین ساختار سازمانی و اهداف

تعیین شده، نشان‌دهنده توانایی سازمان در تحقق آرمان‌هاست. این تناسب شامل موارد زیر است:

۱. هم‌راستایی فعالیت‌ها با اهداف: آیا فعالیت‌های انجام‌شده به‌طور مستقیم با اهداف تعیین شده مرتبط هستند؟

۲. استفاده مؤثر از منابع: آیا منابع مالی و انسانی به‌طور بهینه برای تحقق اهداف مصرف شده‌اند؟ یا خیر؟

برای پاسخ به این سوالات ابتدا لازم است تا عملکرد کمیته‌های مختلف مراکز رفاه خانواده را بررسی نماییم تا بعد از آن بتوانیم موفقیت‌ها و ضعف‌های آن را بهتر شناسایی کنیم.

مراکز خدماتی سازمان در ابتدا، خانه زن بود. وظایف خانه زن در مرحله اول، تنظیم خانواده با کمک وزارت بهداشت، مشاوره حقوقی و راهنمایی به مراکز حقوقی، ایجاد مهد کودک برای زنان کارگر و ایجاد کلاس‌های آموزش حرفه‌ای بود (کیهان، ۱۳۵۰، ص ۱) شعب سازمان زنان ایران از ۷ کمیسیون تشکیل می‌شد:

۱. کمیسیون آموزش (سواد و حرفه)

۲. کمیسیون بهداشت (رفاه و تنظیم خانواده)

۳. کمیسیون حقوقی (رفع اشکالات حقوقی و ارسال پیشنهادات)

۴. کمیسیون مددکاری اجتماعی

۵. کمیسیون روابط عمومی و تشویق به عضویت و ازدیاد درآمد

۶. کمیسیون هنری و تفریحات سالم

۷. کمیسیون بهبود وضع شهر و روستا. (ساکما، س.ش ۲۹۳/۵۳۸۱۴)

علاوه بر فعالیت‌های فوق سازمان زنان ایران با نهاد‌های دیگر هم همکاری داشت. به عنوان نمونه دوره‌های آموزشی سازمان دفاع غیر نظامی در سازمان زنان برگزار می‌شد. (ساکما، س.ش ۲۷۵/۱۲۲۳) مکاتبات حزب رستاخیز ملت ایران و سازمان زنان آباده و شیراز در خصوص رسیدگی به تقاضای تکمیل ساختمان حمام شهرداری و آسفالت کوچه‌های آباده نمونه دیگری از همکاری سازمان زنان ایران با دیگر نهاد می‌باشد. (ساکما، س.ش ۲۷۵/۵۳۳) سازمان زنان ایران همچنین جهت اشتغال زنان ایران با دربار شاهنشاهی

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۵۳

در به کار گماردن زنان در امور اداری مکاتباتی دارد. (ساکما، س. ش. ۲۳۰/۶۲۳۸۲) علاوه بر آن اقداماتی در راستای اعتلای زن و مشارکت زنان در امر رشد و توسعه با توجه به هدفهای کنفرانس جهانی زن از دیگر اهداف سازمان زنان ایران بود. لذا با دادن آموزش در سطوح مختلف بر امکانات کاریابی زنان در بازار کار افزوده می شود.

۵. تأسیس مراکز رفاه خانواده و خدمات اجتماعی آن

بر اساس ماده ۲ اساسنامه سازمان زنان، این سازمان وظایف متعددی را برای تحقق اهداف خود در نظر گرفته است، از جمله دفاع از حقوق زنان، ترویج آموزش و پرورش، و تجهیز زنان برای مشارکت در نوسازی ملی. همچنین، ایجاد تفاهم و دوستی بین زنان ایران و سایر کشورها و تأکید بر همکاری‌های جهانی در راستای برابری و ارتقاء مقام زن از دیگر اهداف این سازمان است. یکی از اساسی‌ترین ابزارهای اجرای این وظایف، مراکز رفاه خانواده بود که در برنامه پنجم عمرانی مورد توجه قرار گرفت و سازمان زنان ایران برای تأمین مالی این مراکز از کمک‌های دولت بهره‌مند شد. (اساسنامه سازمان زنان ایران، ۱۳۴۵: ۴؛ کارنامه سازمان زنان ایران، ۱۳۵۶: ۱۰) در واقع، ایجاد این مراکز برای اولین بار در برنامه چهارم عمرانی کشور پایه‌گذاری شد و شامل برنامه‌های مشخصی برای رفاه اجتماعی، از جمله بیمه‌های اجتماعی و حمایت از خانواده و کودک بود (ساکما، س. ش. ۲۲۰/۸۵۳۹). آنچه به تأسیس مراکز رفاه خانواده بیشتر مربوط می‌شد همان رفاه خانواده و کودک به نظر می‌رسید که دولت بدین منظور هدفها و برنامه‌هایی معین کرده بود:

الف- کوشش در حفظ و استحکام مبانی خانواده

ب- رفاه کودکان بی سرپرست

به منظور تحقق این برنامه‌ها، در برنامه چهارم عمرانی کشور از محل اعتبارات فصل پانزدهم رفاه اجتماعی مبلغ ۷۲۲ میلیون ریال برای ساختمان و تجهیز ۲۵۰ مرکز رفاه خانواده و کودک پیش بینی شده بود که مبلغ ۳ میلیون ریال آن برای استفاده در سال ۱۳۴۷ اختصاص داده شده بود. از اوایل برنامه عمرانی پنجم سازمان زنان ایران خدمات مربوط به خانه زن در قالب برنامه مراکز رفاه خانواده ارائه می‌شد. ضمن اینکه ایجاد مراکز رفاه خانواده صرفاً مؤکول به تأمین اعتبار و استفاده از بخش عمومی نبود و برخی اوقات با تجهیز منابع محلی و بخش خصوصی توسعه پیدا می‌کرد (ساکما، س. ش. ۲۲۰/۸۵۳۹)؛

اطلاعات بانوان، ۱۳۵۶: ۲۹) به طور کلی طرح ایجاد مرکز رفاه خانواده برای تحقق اهداف زیر بود: الف) تعلیم مقدماتی خواندن و نوشتن. ب) تعلیم مقدماتی اصول بهداشتی. پ) بهبود وضع زندگی خانه داری و بچه داری. ت) آشنا نمودن افراد خانواده به بودجه و اصل پس انداز. ث) بهبود و افزایش سطح درآمد خانواده. ج) بیداری و تقویت حس مسولیت افراد از نظر اخلاقی و وظایف فردی و اجتماعی با توجه به تغییرات و تحولات اجتماعی (ساکما، س.ش ۲۲۰/۱۹۵۶) بنابر گفته مسولین مراکز رفاه خانواده یکی از اقدامات مؤثر در تسریع امور اقتصادی و اجتماعی کشور، آموزش اجتماعی افراد و خانواده‌های آنها بود که نه تنها باید می‌توانستند خود را با تغییرات و تحولات اجتماعی و اقتصادی تطبیق دهند و همگام با پیشرفت‌های اقتصادی مملکت گام بردارند بلکه باید در امور عمرانی کشور نیز شرکت نموده و مؤثر باشند. بنابراین از آنجا که خانواده اولین کانونی بود که فرزندان در آن رشد می‌کردند و برای اجتماعی شدن در دامان آن پرورش می‌یافتند لذا طرح ایجاد مراکز رفاه خانواده می‌توانست مثمر ثمر واقع شود. تعداد شعب سازمان زنان ایران در سال ۱۳۵۳ به ۲۲۷ و در نیمه اول سال ۱۳۵۴ به ۲۶۰ شعبه رسیده بود. مراکز رفاه خانواده نیز به ۸۳ مرکز در سال ۱۳۵۳ و به ۸۷ مرکز در نیمه اول سال ۱۳۵۴ افزایش پیدا کرده بود (ساکما، س.ش ۲۳۰/۲۹۷۹۵) سازمان زنان ایران با شرکت مهندسین مشاور زونینگ برای طرح نقشه و نظارت بر احداث ساختمان‌های مورد نیاز مراکز رفاه خانواده قراردادهای بلند مدتی بسته بود تا شاید بتواند این مراکز را با سرعت بیشتری توسعه دهد. (ساکما، س.ش ۲۲۰/۷۴۰۷). به همین دلیل، تأمین اعتبار برای ایجاد مراکز رفاه خانواده در نقاط مختلف کشور از سوی سازمان برنامه و بودجه در اولویت قرار گرفته بود (ساکما، س.ش ۲۲۰/۲۰۶۶۲). با وجود اختصاص اعتبارات لازم برای مراکز رفاه خانواده، برخی اوقات در اسناد به این مسأله بر می‌خوریم که سازمان از کمبود اعتبارات در سال ۱۳۵۴ گلایه می‌کند. همین مسأله بودجه و کمبود اعتبار نیز دلیلی بود بر اینکه بیشتر برنامه‌های مراکز رفاه خانواده محقق نشود.

حداقل حقوق کارکنان مراکز رفاه، شعب و دبیرخانه‌های سازمان زنان، به جز تهران، ۳۰۰۰ ریال تعیین شده بود که به عنوان یک رقم بسیار پایین تلقی می‌شد. در این زمینه، هیچ گونه استنادی برای پرداخت حداقل دستمزد در شهرستان‌ها وجود نداشت. از مهر ۱۳۵۴، سازمان زنان تصمیم به پیاده‌سازی جدول حقوق و دستمزد کارکنان سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی برای کارکنان خود گرفت و به این ترتیب، حداقل دستمزد به ۷۰۰۰ ریال افزایش یافت (ساکما، س.ش ۲۳۰/۱۳۴۹۳). هر مرکز رفاه خانواده توسط یک

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۵۵

مدیر، یک مددکار اجتماعی، یک مربی مهد کودک، یک کمک مربی و پنج نفر پرسنل خدماتی اداره می‌شد. همچنین، یک مشاور حقوقی از طریق خرید خدمت به کار گرفته می‌شد و دو نفر سپاهی بهداشت نیز در این مراکز مشغول به فعالیت بودند. جدول زیر، توزیع و گسترش مراکز رفاه در استان‌ها را از سال ۱۳۵۳ تا نیمه اول سال ۱۳۵۶ به تصویر می‌کشد:

ردیف	نام استان	تعداد مراکز رفاه			
		۱۳۵۶	۱۳۵۵	۱۳۵۴	۱۳۵۳
۱	گیلان	۵	۵	۵	۵
۲	مازندران	۲	۲	۲	۲
۳	همدان	۴	۴	۴	۴
۴	لرستان	۱	۱	۱	۱
۵	کرمانشاهان	۳	۳	۲	۲
۶	ایلام	-	-	-	-
۷	یزد	۱	۱	۱	۱
۸	خراسان	۱۲	۱۳	۱۳	۲۱
۹	هرمزگان	۱	۱	۲	۴
۱۰	فارس	۷	۷	۷	۷
۱۱	بوشهر	۲	۴	۴	۴
۱۲	کرمان	۶	۶	۷	۷
۱۳	زنجان	۲	۲	۲	۲
۱۴	آذربایجان شرقی	۲	۲	۳	۳
۱۵	اصفهان	۱۰	۱۰	۱۰	۱۲
۱۶	مرکزی و سمنان	۵	۵	۷	۶
۱۷	شهر تهران	۶	۶	۱۰	۱۳
۱۸	آذربایجان غربی	۳	۳	۲	۳
۱۹	خوزستان و کهگیلویه	۵	۶	۶	۶
۲۰	کردستان	۲	۲	۲	۲
۲۱	سیستان و بلوچستان	۱	۱	۱	۱
۲۲	چهارمحال و بختیاری	۲	۳	۲	۴
۲۳	جمع	۸۳	۸۷	۱۰۲	۱۱۳

۶. واحدها و کمیته‌های تخصصی مراکز رفاه خانواده

مراکز رفاه خانواده دارای واحدها و کمیته‌های مهمی بودند که هر کدام با هدف خاصی به ارائه خدمات و حمایت از زنان و خانواده‌ها می‌پرداختند. از جمله این واحدها و کمیته‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱.۶ واحد بهداشت و تنظیم خانواده

واحد بهداشت و تنظیم خانواده یکی از ارکان کلیدی در مراکز رفاه خانواده به شمار می‌رود. این کمیته با هدف ارتقاء سطح آگاهی و بهبود سلامت زنان، به ویژه در زمینه تنظیم خانواده و پیشگیری از بیماری‌ها، فعالیت می‌کرد. هدف اصلی این کمیته، آموزش و تشویق زنان به استفاده از روش‌های مؤثر تنظیم خانواده و ارائه مراقبت‌های بهداشتی بود. متولیان عرصه بهداشت، اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده را هماهنگ کردن رشد جمعیتی کشور با رشد اقتصادی آن عنوان می‌کردند. (بولتن بهداشت و تنظیم خانواده، ۱۳۵۱: ۴)

سیاست کنترل جمعیت یکی از ارکان اصلی واحد بهداشت و تنظیم خانواده در سازمان زنان ایران بود و به‌ویژه در مراکز رفاه خانواده به منظور آموزش اصول بهداشت و کنترل جمعیت اجرا می‌شد. (اطلاعات، ۱۳۵۶: ۲۱). این سازمان، با ارائه برنامه‌های مؤثر در زمینه بهبود بهداشت زنان و کنترل جمعیت، توجه مقامات داخلی و بین‌المللی را جلب کرد. گزارش سمینار بهداشت و تنظیم خانواده، سازمان زنان ایران، ۱۳۵۰: ۵). اشرف پهلوی، رئیس سازمان زنان، تأکید کرد که این برنامه‌ها نقش مهمی در توسعه اقتصادی کشور دارند و باید در تمام شعب سازمان مورد توجه قرار گیرند. در کمیته بهداشت و تنظیم خانواده، پزشک واحد بهداشت مسئولیت‌های متعددی را بر عهده داشت. (بولتن بهداشت و تنظیم خانواده، ۱۳۵۰: ۱) نقش اصلی در کمیته بهداشت و تنظیم خانواده برعهده پزشک واحد بود. پزشک واحد بهداشت در این کمیته وظایف متعددی را بر عهده داشت که به آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱. معاینه زنان و جلب توجه زنان دارای فرزندان زیاد

پزشک موظف بود معاینات دقیقی از زنانی که به منظور تنظیم خانواده و تعیین وسیله مناسب جلوگیری از بارداری مراجعه می‌کردند، انجام دهد. این معاینات بدون توجه به شرایط جسمی و اقتصادی زنان صورت می‌گرفت و هدف آن ارائه

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۵۷

خدمات بهداشتی و مشاوره‌ای به همه زنان بود. یکی از چالش‌های اساسی در زمینه تنظیم خانواده، جلب توجه زنانی است که دارای فرزندان زیاد هستند. واحد بهداشت مراکز رفاه خانواده تلاش می‌کرد تا با ارائه خدمات بهداشتی و آموزشی، به بهبود وضعیت سلامت زنان و خانواده‌ها کمک کند. این واحد با هدف جلب توجه زنانی که دارای فرزندان زیاد بودند، برنامه‌های مشاوره‌ای و آموزشی را طراحی و اجرا می‌نمود. پزشکان و راهنمایان خانواده در این واحد، با ارائه پیشنهادها و روش‌های مناسب، سعی داشتند تا این زنان را به استفاده از وسایل و روش‌های جلوگیری از بارداری تشویق کنند. (بولتن بهداشت و تنظیم خانواده، ۱۳۴۸: ۱)

۲. آموزش مراقبت‌های بهداشتی دوران بارداری:

پزشک در واحد بهداشت وظیفه داشت تا معاینات زنان باردار را به دقت انجام دهد و سلامت مادر و جنین را ارزیابی کند. این معاینات شامل بررسی وضعیت جسمانی، شناسایی عوارض احتمالی و ارائه مشاوره‌های ضروری بود. همچنین، پزشک باید آموزش‌های لازم در خصوص مراقبت‌های بهداشتی دوران بارداری را به مادران ارائه می‌داد تا آن‌ها بتوانند با آگاهی از نیازهای خود و جنین، دوران بارداری را به بهترین نحو سپری کنند. آموزش‌ها شامل نکات مهمی مانند تغذیه مناسب، مراقبت از خود در دوران بارداری و اصول بهداشتی برای نگهداری نوزاد پس از تولد بود. البته از نظر مسولان بهداشت آموزش تنظیم خانواده در زایشگاه به منظور افزایش آگاهی مادران درباره مسائل خانوادگی و وظایف خانه‌داری بسیار حائز اهمیت است. مسئولین بهداشت از روش‌های مختلفی همچون نشریات، سخنرانی‌ها و بحث‌های گروهی استفاده می‌کردند، اما تماس شخصی و مشاوره مستقیم با مادران از اهمیت بیشتری برخوردار بود. این نوع ارتباط به مادران کمک می‌کرد تا درک بهتری از مسائل بهداشتی و نیازهای خود و فرزندان‌شان پیدا کنند و به این ترتیب، توانایی بیشتری برای مدیریت خانواده و تربیت فرزندان داشته باشند. (بولتن بهداشت و تنظیم خانواده، ۱۳۴۹: ۴)

۳. برگزاری سمینارها و میزگردها:

پزشک همچنین مسئول پیشنهاد و اقدام در خصوص تشکیل سمینارها، میزگردها و مصاحبه‌هایی در مورد موضوعات بهداشتی بود. این فعالیت‌ها به همکاری با مسئول واحد آموزشی مرکز منجر می‌شد و به گسترش آگاهی عمومی در زمینه

بهداشت و تنظیم خانواده کمک می‌کرد. (ساکما، س.ش ۲۲۰/۸۵۳۹) سازمان زنان برای اجرای اهداف و برنامه‌های خود، با همکاری وزارت بهداشت، در تمامی مراکز رفاه خانواده، مرکز بهداشت و تنظیم خانواده را دایر کرده بود. این همکاری به منظور ارتقاء سطح آگاهی و بهبود سلامت زنان و خانواده‌ها انجام می‌شد. به منظور افزایش آگاهی عمومی، سازمان زنان اقدام به نمایش فیلم‌های آموزشی، ایراد سخنرانی‌های تخصصی و تهیه جزوه‌هایی به زبان ساده در زمینه اهداف تنظیم خانواده می‌کرد. این مواد آموزشی به زنان کمک می‌کرد تا با روش‌های مؤثر تنظیم خانواده و اهمیت آن آشنا شوند. از سوی دیگر، وزارت بهداشت نیز موظف بود که پزشک و پرستار به این مراکز اعزام کند و داروها و لوازم بهداشتی مورد نیاز را تأمین نماید. این همکاری میان سازمان زنان و وزارت بهداشت به ایجاد یک سیستم جامع و یکپارچه در زمینه بهداشت و تنظیم خانواده منجر می‌شد که می‌توانست به بهبود کیفیت زندگی زنان و خانواده‌ها کمک شایانی کند. (ساکما، س.ش ۲۲۰/۱۹۷۲۷)

گاهی اوقات، سازمان زنان ایران سمینارهایی در زمینه بهداشت و تنظیم خانواده با همکاری وزارت بهداشت برگزار می‌کرد (ساکما، س.ش ۳۱۱/۲۵/۲۰۲۷). علاوه بر این، از وظایف دیگر این تشکیلات می‌توان به همکاری با درمانگاهها و مراکز بهداشتی و همچنین همکاری با مؤسسات دولتی برای اجرای برنامه‌های بهداشتی اشاره نمود (کارنامه سازمان زنان ایران، ۱۳۵۶: ۱۷). از نظر سازمان زنان ایران، بهداشت و تنظیم خانواده در میان برنامه‌های این نهاد از اهمیت خاصی برخوردار بود چرا که در بهبود شرایط زندگی روستاییان تأثیر بسیاری می‌گذاشت. از رشد بی‌تناسب و سریع جمعیت باید جلوگیری می‌شد و ضرورت و اهمیت بهداشت و تنظیم خانواده میان روستاییان باید در اولویت قرار می‌گرفت. کمیته بهداشت و تنظیم خانواده در سازمان زنان، علاوه بر مشاوره به مراجعین بهداشتی، اقدام به توزیع قرص‌های ضد بارداری میان زنان ایرانی کرد. همچنین، آموزش در دبیرستان‌ها و مدارس عالی در موضوع کنترل جمعیت از دیگر اقدامات این واحد بود. این اقدامات نشان‌دهنده جدیت سازمان زنان و حکومت پهلوی در سیاست کنترل جمعیت بود. بر اساس گزارش سه‌ماهه سوم سال ۱۳۴۹، تعداد مراجعین به کلینیک‌های بهداشت و تنظیم خانواده به ۵۴۱,۶۷۴ نفر رسید که نشان‌دهنده استقبال و نیاز جامعه به این برنامه‌ها بود. از این تعداد، ۸۸,۱۴۱ نفر مراجعین جدید و ۷۶,۷۱۵ نفر از آنها برای دریافت قرص‌های ضد بارداری مراجعه کرده بودند. این آمارها به وضوح نشان‌دهنده تأثیرگذاری برنامه‌ها و

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۵۹

تلاش‌های سازمان زنان در کاهش باروری و کنترل جمعیت است. (ساکما، س.ش. ۲۲۰/۲۴۵۲).

تعداد کل مراجعین	۵۴۱۶۷۴ نفر
تعداد مراجعین جدید	۸۱۴۱ نفر
تعداد مراجعین جدید قرص	۷۶۷۱۵ نفر
تعداد مراجعین جدید تکراری قرص	۴۱۵۸۱۸ نفر
تعداد بسته قرص تجویز شده	۵۰۵۲۷۱ بسته
تعداد ترک قرص	۱۹۷۶۸ نفر
تعداد حاملگی با قرص	۱۷۹ نفر
تعداد آی یودی گذارده شده	۲۶۵۳ نفر
تعداد آی یودی خارج شده	۲۵۸ نفر
تعداد آی یودی بیرون آورده شده	۵۲۴ نفر
تعداد آی یودی و حاملگی	۷۵ نفر

با وجود پیشرفت‌های برنامه بهداشت و تنظیم خانواده مراکز رفاه خانواده، چالش‌هایی نیز در این دوره وجود داشت که می‌توانست بر اثرگذاری برنامه‌های تنظیم خانواده تأثیر بگذارد. یکی از این چالش‌ها، نابرابری در دسترسی به خدمات بهداشتی بود. در برخی مناطق، به‌ویژه در روستاها و مناطق کم‌درآمد، زنان هنوز به اطلاعات و خدمات مربوط به تنظیم خانواده دسترسی نداشتند. همچنین، برخی موانع فرهنگی و اجتماعی، نظیر تابوهای اجتماعی و نگرش‌های سنتی نسبت به باروری، می‌توانستند مانع از استفاده مؤثر از روش‌های پیشگیری از بارداری شوند. علاوه بر این، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که بیش از نیمی از زنان پس از استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری، از مشکلات و ناراحتی‌های جسمی شکایت کرده‌اند. در این زمینه، مراکز بهداشتی و مشاوره‌ای موظف بودند با انجام مصاحبه‌های هدفمند، نگرانی‌ها و نارضایتی‌های مراجعه‌کنندگان را شناسایی و برطرف کنند. (ساکما، س.ش. ۲۲۰/۸۵۳۹)

۲.۶ واحد حقوقی و مشاوره اجتماعی

این واحد به عنوان یکی از زیر مجموعه‌های اصلی مراکز رفاه خانواده مطرح است. سازمان زنان ایران به منظور کمک به خانواده‌هایی که مشکلات حقوقی داشتند اقدام به تأسیس

مراکز راهنمایی حقوقی کرده بود. سازمان زنان از واحد حقوقی به عنوان فعالیت کامل کننده سازمان در مرکز رفاه خانواده نام می‌برد. و معتقد است از آن جا که مشکلات زنان در زندگی خانوادگی و اجتماعی بیشتر معلول آگاه نبودن آنها از حقوق خود می‌باشد لذا به دنبال راهی بودند تا زنان را نسبت به حقوق اجتماعی، مدنی و سیاسی خود آگاه نمایند و کارکرد واحد حقوقی در همین راستا می‌باشد. (کارنامه سازمان زنان، ۱۳۵۶: ۱۵؛ اطلاعات، ش ۱۵۵۴۷، یکشنبه ۷ اسفند ۱۳۵۶، ص ۲۱) واحد حقوقی مراکز رفاه با کمک وزارت دادگستری و دیگر سازمان‌های مربوط، قوانین و مقررات موجود را بررسی، موارد تبعیض را مشخص و پیشنهادهای اصلاحی لازم را برای رفع معایب آنها ارائه می‌کرد.

قبل از پرداختن به اهداف و فعالیت‌های واحد حقوقی و مشاوره در مراکز رفاه خانواده، ضروری است به برخی از موارد خاص تبعیض‌آمیز و مشکلات حقوقی که زنان با آن مواجه هستند، اشاره کنیم تا تصویر واضح‌تری از چالش‌ها ارائه شود. تا قبل از تصویب قانون حمایت خانواده در ایران قوانین مدون و منسجمی در حمایت از خانواده وجود نداشت. این مسئله نه تنها باعث سردرگمی در فهم حقوق و مسئولیت‌های اعضای خانواده می‌شد، بلکه ضرورت توجه ویژه به نهاد خانواده و ویژگی‌های خاص آن را نمایان می‌ساخت.

در جامعه ایران دوره معاصر حق طلاق به طور عمده در اختیار مرد قرار دارد و او می‌تواند بدون نیاز به دلیل خاصی و با پرداخت مهریه، همسر خود را طلاق دهد. این موضوع باعث می‌شود که مردان به راحتی بتوانند اقدام به طلاق کنند، اما در عمل، موانع اجتماعی و فرهنگی بسیاری وجود دارد که این فرآیند را پیچیده می‌کند. فشارهای خانوادگی و اجتماعی، به ویژه از سوی خویشان زن، می‌تواند مرد را از تصمیم به طلاق منصرف کند. این تهدیدات و ارباب‌ها، به ویژه در جوامع سنتی، باعث می‌شود که مردان به فکر طلاق نیفتند و به حفظ ازدواج ادامه دهند. علاوه بر این، مسئولیت‌های مالی و اجتماعی نیز بر تصمیم مردان تأثیر می‌گذارد. نگهداری از کودکان و مشکلات مالی ناشی از پرداخت مهریه و هزینه‌های دیگر، مردان را از اقدام به طلاق باز می‌دارد. در بسیاری از موارد، طلاق تنها زمانی اتفاق می‌افتد که زن نتواند فرزندآوری کند یا در مظان خیانت قرار گیرد. این شرایط باعث می‌شود که طلاق به عنوان یک گزینه نادر و نامطلوب در نظر گرفته شود و در میان ایلات و جوامع سنتی، به ندرت اتفاق بیفتد. در عرف اجتماعی، طلاق زن به منزله ننگ و عار تلقی می‌شود و زن پس از جدایی، با مشکلات جدی مواجه می‌شود. عدم حمایت

قانونی و اقتصادی از زنان مطلقه، آن‌ها را به سمت بازگشت به خانواده پدری سوق می‌دهد یا ناچار به ازدواج مجدد می‌کند. حتی در مواردی که زن خواهان طلاق باشد، ممکن است مجبور به بخشیدن مهریه خود شود و این در حالی است که شوهر ممکن است همچنان به طلاق راضی نشود. (شفیعی، ۱۴۰۰: ۴۳) در این راستا، قانون حمایت خانواده در سال ۱۳۴۶ ه.ش به تصویب رسید. (مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱: جلسه ۳۶۸) که دستاوردهای خوبی به همراه داشت. به عنوان مثال بر اساس ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی، مرد می‌توانست به راحتی، همسر خود را طلاق دهد. این اختیار مطلق به مردان اجازه می‌داد بدون توجه به وضعیت همسر، تصمیم به جدایی بگیرند. این شرایط موجب می‌شد که زنان در برابر تصمیمات ناگهانی و غیرمنصفانه شوهران خود به شدت در معرض خطر باشند. اگرچه طلاق باید در حضور دو شاهد انجام می‌شد که موظف به تلاش برای آشتی زوج بودند، اما در عمل، این فرآیند به ندرت به درستی انجام می‌شد و شاهدان معمولاً نقشی مؤثر در حفظ خانواده نداشتند. اما قانون حمایت خانواده، اجرای صیغه طلاق را منوط به رسیدگی دادگاه نمود. (اطلاعات، ۱۳۴۶: ۷)

یکی دیگر از محدودیت‌های زنان، منع اشتغال آن‌ها از سوی مردان بود. در بسیاری از خانواده‌ها، شوهران به راحتی می‌توانستند همسران خود را از کار کردن منع کنند، که این امر بر استقلال مالی و اجتماعی زنان تأثیر منفی می‌گذاشت. این وضعیت باعث می‌شد که زنان از دسترسی به فرصت‌های شغلی و پیشرفت‌های حرفه‌ای محروم بمانند و وابستگی مالی به شوهرانشان افزایش یابد. ماده ۱۵ قانون حمایت از خانواده، با اضافه کردن عبارت "با تایید دادگاه"، نقطه عطفی در محدود کردن اختیارات مردان در زمینه طلاق به شمار می‌رود. این تغییر قانونی به ویژه در شرایطی که زنان معمولاً تحت فشارهای اجتماعی و خانوادگی قرار داشتند، اهمیت ویژه‌ای داشت. هدف این اصلاح، فراهم آوردن یک سازوکار حمایتی برای زنان بود تا آن‌ها بتوانند در برابر تصمیمات ناگهانی و غیرمنصفانه شوهران خود از حقوق قانونی برخوردار شوند و به نوعی به تعادل در روابط خانوادگی کمک کند. (اطلاعات، ۱۳۴۶: ۸) با این وجود واحد حقوقی اهداف و فعالیت‌های زیر را دنبال می‌نمود:

۱. بررسی قوانین: واحد حقوقی به تحلیل قوانین موجود پرداخته و موارد تبعیض آمیز را شناسایی می‌کرد.

۲. پیشنهاد اصلاحات: بر اساس بررسی‌ها، پیشنهادهای لازم برای اصلاح قوانین به مقامات مربوطه ارائه می‌شد.

۳. آموزش حقوقی: برگزاری برنامه‌های آموزشی برای آگاه‌سازی زنان نسبت به حقوق و مسئولیت‌های خود، از دیگر فعالیت‌های این واحد بود.

به هر روی، افرادی که در واحد حقوقی و مشاوره اجتماعی مشغول فعالیت بودند برخی داوطلب و برخی افرادی بودند که تحصیلات و اطلاعات حقوقی داشتند تا بتوانند برای راهنمایی خانواده‌ها سودمند باشند. بر اساس اسناد، مشاوره حقوقی نیمه وقت برای هر مرکز رفاه، ماهانه ۷۵۰۰۰ و سالانه ۹۰۰۰۰۰۰ مورد بود (ساکما، س.ش ۱۹۷۲۷/۲۲۰). سرپرستان واحد حقوقی و مشاوره اجتماعی در مراکز رفاه خانواده دارای وظایف زیر بودند:

- مطالعه دقیق قوانین کشوری برای پیدا کردن قوانین یکطرفه‌ای که ضمن آن به نحوی حقوق زن نادیده گرفته شده بود.
- اقدام در رفع اشکالات ارجاع شده به سازمان و در صورتی که منجر به سازش نشود لازم است به مراجع صلاحیت دار راهنمایی شوند.
- حمایت و راهنمایی زنانی که حقوق آنها به علت عدم آگاهی از قوانین ضایع شده است.
- کمک به واحد آموزش در برگزاری سمینارها و سخنرانی‌های حقوقی ماهانه. (ساکما، س.ش ۱۸۵۳۹/۲۲۰).

سازمان زنان ایران ادعا می‌کرد برای اصلاح قوانین حقوقی زنان تلاش‌های زیادی نموده است. در واقع سازمان بر این باور بود مادامی که زنان ایرانی آگاهی کامل نسبت به حقوق و وظایف خود نداشته باشند و تا زمانی که هر زن ایرانی در کمال شجاعت و درایت از حقوق خود دفاع نکند، ایجاد تحرک و پویایی لازم در صفوف زنان پنداری واهی بیش نخواهد بود. از اینرو آنها بر تحرک و بالا بردن آگاهی‌های زنان نسبت به حقوق خود تأکید داشتند (بولتن هفتگی سازمان زنان، ش ۳۱۹، ۲۱ آبان ۱۳۵۲) اما برخی از فعالان حقوق زنان معتقد بودند که نه تنها سازمان زنان قدم‌های مثبتی در این زمینه برداشت که حتی حکومت پهلوی یک خفقان سیاسی بوجود آورده بود که در یکی از سمینارهای سال جهانی زن از خواسته‌های اساسی زنان که در قطعنامه پایانی سمینار بازتاب یافت رعایت آزادی‌های فردی و حقوق اساسی افراد بود. (محمدی، بیتا: ۱۶) جدول زیر آمار فعالیت‌های

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۶۳

حقوقی سازمان زنان در مراکز رفاه خانواده تهران و استانها و سازمان زنان پایتخت را نشان می‌دهد:

محل جغرافیایی	سال ۱۳۵۴ و نیمه اول سال ۱۳۵۵	تعداد
استانها	۱۳۵۴	۸۰۸۵
	نیمه اول سال ۱۳۵۵	۴۵۲۹
تهران	۱۳۵۴	۹۳۷
	نیمه اول سال ۱۳۵۵	۸۱۰
سازمان زنان پایتخت	۱۳۵۴	۱۷۶۰
	نیمه اول سال ۱۳۵۵	۹۷۴
جمع کل	۱۳۵۴	۱۰۷۸۲
	نیمه اول سال ۱۳۵۵	۶۳۱۳

مآخذ: گزارش سالیانه واحدهای سازمان زنان ایران، ۱۳۵۵: ۹۸

بر اساس منابع تاریخی و اسنادی واحد حقوقی و مشاوره سازمان زنان با توجه به نیازهای متنوع جامعه، مراجعات زیادی را در زمینه‌های مختلف حقوقی دریافت کرده بود. این مراجعات شامل مشاوره در زمینه حقوق خانوادگی، مسائل استخدامی، و حمایت از حقوق زنان در مواجهه با خشونت‌های خانگی می‌شود. جدول زیر فعالیتهای واحد حقوقی در استانها را نشان می‌دهد:

تاریخ	تعداد مراجعین به واحد حقوقی	تعداد جلسات حقوقی	شرکت کنندگان در جلسات حقوقی	تعداد شکایات رسیدگی شده
نیمه دوم سال ۱۳۵۴	۴۰۶۶	۴۶۸	۱۹۰۹۹	۲۵۲۰
نیمه دوم سال ۱۳۵۵	۴۵۲۹	۴۳۶	۱۴۷۸۵	۲۵۷۲

مآخذ: گزارش سالیانه واحدهای سازمان زنان ایران، ۱۳۵۵: ۹۹

با تصویب تصویب قانون حمایت خانواده و همچنین اقدامات حقوقی مراکز رفاه خانواده انتظار می‌رفت که آمار طلاق کاهش یابد، اما واقعیت‌ها نشان‌دهنده افزایش نگران‌کننده این آمار بود. طبق گزارش‌ها، در سه سال اجرای این قانون، دادگاه‌های حمایت خانواده تهران به بیش از ۲۷ هزار دادخواست رسیدگی کردند که از این تعداد، ۱۵۶۲۵

مورد مربوط به درخواست طلاق بود. این آمار به وضوح حاکی از این است که در برابر هر چهار ازدواج، یک طلاق ثبت می‌شود، که به اندازه آمار طلاق در کشورهای پیشرفته‌ای چون آمریکا بود. جالب اینجاست که بیشتر درخواست‌های طلاق از سوی مردان ارائه می‌شود، که نشان‌دهنده ناکارآمدی قانون در حفظ نهاد خانواده و حمایت از زنان بود. (زن روز، ۱۳۴۹: ۸)

با گذشت زمان و افزایش آمار طلاق، نارضایتی‌ها از قانون حمایت خانواده به تدریج آغاز شد. منتقدان بر این باور بودند که این قانون نتوانسته به‌طور مؤثر نیازهای زنان را تأمین کند و در عین حال، راه‌های فرار از آن وجود دارد. در پاسخ به این انتقادات، سازمان زنان ایران اقدام به سمیناری ده روزه تحت عنوان «بررسی نتایج اجرایی قانون حمایت خانواده» از طرف سازمان زنان ایران برگزار شد. در پیامی که اشرف پهلوی به این سمینار فرستاده بود او مهم‌ترین و اساسی‌ترین حقی که زنان ایرانی باید از آن برخوردار شوند را حقوق خانواده دانسته بود. سازمان زنان هم هدف از تشکیل این سمینار را ترفیع و اعتلاء مقام فردی و اجتماعی زن ایران عنوان کرده بود. (سمینار بررسی نتایج اجرایی قانون حمایت خانواده، ۱۳۴۷: ۹) به گفته ساناساریان سازمان زنان ایران با وجود تسلط و قدرت اجرایی‌اش بر امور زنان ولی هیچ‌گاه یک برنامه ملی گسترده به منظور حل کردن مشکل آگاهی زنان اقدام نکرد. بنابراین تغییرات صرف قانونی برای ارتقای زنان کافی نبود. چنانکه اکثر زنان ایرانی از ویژگی‌های قانون حمایت از خانواده اطلاعی نداشتند. (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۶۶) سرانجام، در سال ۱۳۵۳ ه.ش، اصلاحات اساسی در قانون حمایت خانواده صورت گرفت و متممی به آن افزوده شد که هدف آن بهبود وضعیت حقوقی خانواده‌ها و پاسخگویی به نیازهای اجتماعی در حال تغییر بود.

۳.۶ واحد آموزشی سواد، حرفه و بیکار و کلاس‌های هنری

علاوه بر امور فوق، یکی دیگر از واحدهای مراکز رفاه خانواده واحد آموزش بود. در این واحد، سازمان زنان ایران برنامه‌هایی برای بالابردن سطح دانش و مقام زن از قبیل ایجاد سمینارها، ایراد سخنرانیها، نمایش فیلم، ایجاد نمایشگاه‌های مختلف و مسافرت‌های جمعی آموزشی ترتیب می‌داد (ساکما، س.ش. ۲۲۰/۱۹۷۲۷). به طوری که سازمان زنان بر این باور بود که میزان آگاهی زنان بر لزوم پیشرفت‌ها از خود شغل و دانش مهم‌تر است. در واقع سازمان زنان به دنبال بازشدن افق‌های زندگی و به دست آوردن آگاهی‌های مختلف زنان

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۶۵

بود. (محسنی و ثناگو راد، ۱۳۵۵: ۷) در ۸ اسفند ۱۳۵۶، اشرف پهلوی در سخنرانی خود در کنگره زنان ایران که در استادیوم آریامهر برگزار شد، به اهمیت مبارزه با بیسوادی در میان زنان اشاره کرد. او تأکید کرد که: سازمان زنان ایران با همکاری کمیته‌های پیکار جهانی با بیسوادی، توجه ویژه‌ای به این موضوع دارد. علاوه بر کلاس‌های حرفه‌ای موجود در ۱۱۴ مرکز رفاه خانواده در سراسر کشور، تلاش‌هایی برای آگاه‌سازی و مشاوره شغلی نیز صورت گرفته است.

به نظر مهناز افخمی، دبیرکل سازمان زنان ایران، واحد آموزش در مراکز رفاه خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. این سازمان با تأسیس این مراکز، هدفش تأثیرگذاری بر زنان و تغییر نگرش آن‌ها نسبت به خود و مردان بود. سایر برنامه‌ها نیز به منظور جذب زنان به این مراکز و کاهش حساسیت خانواده‌ها نسبت به آموزش‌ها طراحی شده بودند. به همین دلیل، برنامه‌های آموزشی در کشور به‌طور یکسان اجرا نمی‌شد و هر منطقه بر اساس ظرفیت‌های فرهنگی خاص خود، برنامه‌های متناسبی طراحی می‌کرد. هدف اصلی این برنامه‌ها، افزایش آگاهی درباره حقوق زنان بود. (افخمی، ۱۳۸۲)

شاید مهمترین فعالیت واحد آموزشی، ایجاد کلاسهای مبارزه با بیسوادی بود. زنان در کلاسهای حرفه‌ای، هنرهایی همانند خیاطی، گلدوزی، گل‌سازی، بافتنی، آرایش، آشپزی، ماشین نویسی، قالب بافی و پارچه بافی را می‌آموختند. واحد مبارزه با بیسوادی با همکاری کمیته پیکار با بیسوادی اداره می‌شد و از کلاسهای مربوطه برای تربیت زنان، مردان و کودکان و جوانان از کلاس مربوطه استفاده می‌شد. در این بین، کمیته پیکار با بیسوادی که در سال ۱۳۴۳ برای نخستین بار در قزوین کار خود را شروع کرده بود، تلاشهای زیادی از خود نشان داد (نقش زن در فرهنگ و تمدن، بیتا: ۲۳). استان قزوین با جغرافیایی خاص از لحاظ پراکندگی لهجه‌ها و گویش‌های متفاوت، مشکلات و پیچیدگیهای منحصر به فردی داشت و اساساً به این خاطر بود که به عنوان ناحیه آزمایشی برای اجرای این برنامه عظیم در نظر گرفته شد. بی‌تردید استان قزوین به این علت انتخاب گردید که محاسن و معایب کار در طول اجرای طرح شناخته شده و سپس در استانهای دیگر بویژه استاهایی که شبیه استان قزوین بودند، تجربیات به کار گرفته شوند. از اینرو، اولین کمیته پیکار با بیسوادی در این استان شکل گرفت. بعد از قزوین در استان مرکزی، فارس و مناطق نفتی کشور به کلاسهای پیکار با بیسوادی تأسیس شدند. از خرداد سال ۱۳۴۶ این موضوع سرعت بیشتری به خود گرفت. پیش بینی شده بود تا پایان سال ۱۳۴۶ شمار نوآموزان کلاسهای پیکار به

۵۰۰ هزار نفر برسد (ساکما، س.ش ۲۹۰/۴۰۸۶). هنگامی که سازمان زنان ایران تشکیل شد برنامه‌ها و کلاسهای پیکار با بیسوادی در تمامی شعب سازمان و در مراکز رفاه خانواده برگزار می‌گردید (زن ایرانی از شالیزار تا وزرات، ۱۳۵۰: ۴۵). سازمان زنان ایران از تمامی زنان ایرانی خواسته بود در طرح پیکار با بی‌سوادی شرکت کنند بنابراین هر کس سوادی داشت باید آن را به بیسوادان آموزش می‌داد و هرکس بیسواد بود باید هر چه زودتر سواد می‌آموخت. سازمان زنان اعلام کرده بود که این سواد باید همراه با آموزش پایه در زمینه‌های مورد نیاز، آموزش حرفه‌ای و ایجاد تغییرات در رفتار و عادات نامطلوبی باشد (ساکما، س.ش ۲۳۰/۲۹۷۹۵).

با وجود اینکه در کشور کارگر از کشورهای همسایه می‌آمدند اما از نیروی زنان که بیش از نیمی از جمعیت را تشکیل می‌داد استفاده کافی و کاملی نشده بود. (صانعی، بیتا: ۲۲) این مسئله مورد تایید خود سازمان زنان هم می‌باشد. اگر چه ماهیت فعالیت مرکز رفاه را یک خصلت همه جانبه می‌دانند اما فعالیتهای آموزشی به خصوص آموزش حرفه و فن با توجه به جنبه تولیدی و اشتغالزای آن بنیادی ترین فعالیت در هر مرکز تلقی می‌شد. مهنز افخمی علت توجه زیاد به آموزش حرفه را در آن می‌داند که چون تساوی حقوق بین زن و مرد یک آرزوی دور و دراز به نظر می‌رسید و اگر هم اتفاق می‌افتاد به دلیل وابستگی اقتصادی زنان تغییر و تحول چندانی ایجاد نمی‌کرد لذا تمرکز اصلی سازمان زنان بر استقلال اقتصادی زنان گذاشته شد. و از آن جایی که استقلال اقتصادی به سطح سواد و آموزش ارتباط زیادی دارد هسته مرکزی سازمان زنان هم بر آموزش سواد و آموزش حرفه تاکید زیادی داشت. (افخمی، ۱۳۸۲) کلاسهای حرفه ای مرکز رفاه با همکاری صندوق کارآموزی برگزار می‌شد و از یک تنوع زیادی برخوردار بود. مهنز افخمی هم در مصاحبه خود موفق ترین بخش مرکز رفاه خانواده را واحد آموزش حرفه ای می‌داند. او می‌گوید که همه جا سعی می‌شد که این مراکز نزدیک محل زندگی گروه های کم سواد و کم درآمد ایجاد شود و محل این برنامه ها به آسانی در دسترس مردم باشد تا در فاصله کم به آن برسند و تعداد آنها زیاد باشد، و یک حالت آشنا و همگن با محیط داشته باشد. (افخمی، ۱۳۸۲) جدول زیر تعداد شرکت کنندگان در کلاسهای سوادآموزی را بر اساس کارنامه سازمان زنان نشان می‌دهد (کارنامه سازمان زنان، ۱۳۵۶: ۱۳)

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۶۷

سال	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	نیمه اول ۱۳۵۶
سوادآموزی	۲۹۷۱۹	۸۲۸۵۱	۸۳۶۹۶	۴۱۸۴۸

از نظر سازمان، زنان نباید به انتظار کسی می‌نشستند، باید از خانه بیرون می‌آمدند و وظیفه بانوان تحصیلکرده این بود که بانوان شهرها را به حقوق اجتماعی خود آشنا سازند (بولتن هفتگی سازمان زنان ایران، ش ۷۲، دوم مهر ۱۳۴۷: ۱). این در حالی است که فعالان سیاسی همچون مهناز افخمی، نگاهی دیگر به این مسائل داشتند. او اعتقاد داشت که هر سیاستی باید در چارچوب و قواعد توسعه و سیاست‌های حکومت پهلوی باشد وگرنه نتیجه‌ای جز شکست در انتظار نخواهد بود.

افخمی در مورد مبارزه با بیسوادی زنان روستایی می‌نویسد که این برنامه‌ها موفق شدند زیرا نه تنها بر اساس حق آموزش زنان، بلکه به عنوان ابزاری ضروری برای نوسازی جامعه مطرح شدند. کلاس‌های آموزش حرفه‌ای برای زنان به منظور دسترسی به مشاغل با درآمد بهتر طراحی شدند و این امر می‌تواند کشور را از نیاز به کارگران خارجی بی‌نیاز کند و مشکلات اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن را کاهش دهد. همچنین، ایجاد سهمیه برای تشویق زنان به رشته‌های فنی و مهندسی به راحتی پذیرفته شد. اما تلاش برای اعطای حق دریافت گذرنامه به زنان بدون اجازه شوهر با مقاومت شدید مواجه شد و منجر به استعفای مهرانگیز منوچهریان از سنا گردید. (افخمی، ۱۳۷۶: ۴۳) علت این امر هم در این بود که منوچهریان قانون گذرنامه را تبعیضی علیه زنان عنوان می‌کرد و معتقد بود همه شهروندان باید در چشم قانون یکسان تلقی شوند. (پایدار، ۱۳۸۰: ۱۰۵)

سازمان زنان بر این باور بود که سهم زنان باید در برخورداری از آموزش و پرورش در تمام سطوح افزایش یابد و محتوای کتابها و مواد آموزشی و پرورشی درباره مفهوم پیشرفته نقش زن تغییر داده شوند. سیمای زن در بسیاری از مواد آموزشی، بازتاب عقاید و سنتهای گذشته بود و تساوی حقوق و مسئولیتهای زن و مرد را مجسم نمی‌کرد. مراد از تساوی از نظر سازمان ایجاد تعادل و توازن در حقوق خانوادگی و شئون اجتماعی بین انسانها بود. (معینی عراقی، ۱۳۵۳: ۷) زنان از نظر آموزش و اشتغال هنوز از امکانات و مزایای تساوی با مردان برخوردار نبودند و همواره نوع و محتوای آموزش در رشته‌های تحصیلی معمول زنان، کیفیتی محدودتر و پایین‌تر از رشته‌های تحصیلی مردان داشت. هنوز بسیاری از دختران به دلایل نبود دبیرستان دخترانه، مخالفت پدر و مادر و دلایل دیگر ترک تحصیل

می‌کردند. این نگاه سنتی در زمینه اشتغال زنان نیز وجود داشت و به دلایل فرهنگی تقسیم کار بین زنان و مردان و دستمزد ناعادلانه بود. تعداد بسیاری از مشاغل به مردان تعلق داشت و معدودی نیز با اهمیت پایین‌تر و دستمزد کم مخصوص زنان بود. در واقع، واحد آموزشی مراکز رفاه خانواده این مهم را تعقیب می‌نمود که با برگزاری دوره‌های آموزشی در تمام زمینه‌های مورد نیاز، زنان را آماده پذیرش مسئولیت و اجرای کارهای مدیریتی و مشاغل نماید (ساکما، س.ش ۲۳۰/۲۹۷۹۵). این در حالی است که ملکه محمدی نظری دیگری دارد. او معتقد است سیاست‌های دولت پهلوی چیزی جز بیسوادی و عدم اشتغال و همچنین عدم مهارت در میان زنان ایران نداشته است و بیکار با بیسوادی را یک تبلیغات از سوی دولتمردان پهلوی عنوان می‌کند. محمدی گفته‌های خود را هم مستند به صحبت‌های معاون آموزش و پرورش در چهارمین کنفرانس مسولان اجرائی طرح‌های مبارزه با بیسوادی می‌کند که گفته بود:

علیرغم تلاش‌های بسیار در سال‌های اخیر، نرخ بیسوادی در جامعه زنان ایران بالاست و ۷۳ درصد زنان کشور ما بیسوادند و اگر اقدام فوق‌العاده‌ای صورت نگیرد تا پایان برنامه پنجم درصد زنان باسواد از ۲۷ درصد به ۲۲ درصد کاهش خواهد یافت و تعداد زنان بیسواد روستایی هم بر ۹ میلیون نفر بالغ می‌شود. (کیهان، ۳۰ مهر ۱۳۵۴)

محمدی اشاره دارد که فرصت آموزش برابر نه تنها در نقطه آغاز، بلکه در جریان تحصیل هم برای دختران و زنان وجود نداشت. (محمدی، بیتا: ۸)

۴.۶ واحد مهد کودک

بر اساس برنامه عمرانی پنجم قرار بود سازمان زنان ایران برای کمک به مادران شاغل فاقد امکانات نگهداری اطفال، اقدام به ایجاد ۱۵۰ مهد کودک در مراکز رفاه خانواده نماید. در این مهد کودکها علاوه بر نگهداری کودکان قرار بود به آنان آموزش‌های اولیه داده شده و مراقبت بهداشتی نیز از آنان به عمل آید. جمع کودکانی پیش‌بینی شده برای نگهداری در این مراکز بالغ بر ۲۲۵۰۰ نفر بودند (ساکما، س.ش ۲۲۰/۱۹۷۲۷). سازمان زنان ادعا می‌کرد که به منظور کمک به مادران شاغل و ایجاد فرصت برای افرادی که به بازار کار وارد میشوند در هر مرکز رفاه برای نگهداری کودکان ۳ تا ۶ سال خدماتی ارائه می‌شود. از نظر مهنز افخمی در تمام مناطق کارگری سازمان زنان مهدهای کودک تشکیل داده بود. مهد کودک در مراکز رفاه خانواده تشکیل می‌شد که در مناطق کارگری تاسیس می‌شدند، یعنی

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۶۹

در مناطقی که زنان کارگر زندگی می کردند که معمولاً در حول و حوش کارخانجات بود. هدف و کارما در این مورد آشکارا گسترده تر از ایجاد مهد های کودک سازمان زنان بود. (افخمی، ۱۳۸۲) سازمان اشاره داشت که برنامه نگهداری و آموزش کودکان را بر مبنای دو اصل پایه قرار داده است:

الف) توجه به مبانی ضروری برای رشد جسمانی، روانی و اجتماعی کودکان. ب) آموزش و پرورش کودکان و توجه به آنها بر اساس استعدادها و نه بر مبنای تفاوت جنس.

سازمان زنان برای پذیرش کودکان ضوابطی تعیین کرده بود و فقط مادرانی می توانستند فرزندان خود را به آنجا ببرند که شرایط زیر را داشته باشند: ۱. مادر شاغل، ۲. مادرانی که در مرکز آموزش می بیند، ۳. خانواده کم درآمد، ۴. کودکان بدون پدر یا مادر. کارمندان مهد کودکیها نیز شامل کودکیار، مربی کودک و مربی داوطلب بودند (ساکما، س.ش. ۲۲۰/۱۹۷۲۷). در مناطق کارگری زیر نظر سازمان زنان نیز این مهد کودکیها برقرار فعالیت می کردند تا زنان کارگر دل مشغولی نگهداری فرزندانشان را نداشته باشند (گزارش فعالیت های شورای مرکزی کمیته های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران، ۱۳۴۹: ۴۹). در سال ۱۳۴۶ جمعاً ۵۶۸ کودک در مراکز رفاه نگهداری شده و از برنامه های مراکز استفاده می کردند. افزون بر دادن سه وعده غذایی، به کودکان مستحق لباس و پوشاک نیز داده می شد. البته این کمک ها بر مبنای مطالعات و بررسی های دقیق مددکاران اجتماعی اعطا می گردید (ساکما، س.ش. ۲۷۵/۷۶۸) بنابراین برنامه های آموزشی و پرورشی، تشکیل پرونده های بهداشتی از مهم ترین وظایف مهدکودک های مراکز رفاه به شمار می رود. از ابتدای دهه ۱۳۵۰ تعداد این کودکان در مهد کودک ها افزایش می یابد. جدول زیر تعداد کودکان مهدکودک در استانها و تهران را نشان می دهد (کارنامه سازمان زنان، ۱۳۵۶: ۱۴):

سال	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	نیمه اول ۱۳۵۶
نگهداری کودکان در مهد کودک	۵۰۰۷	۹۷۰۲	۸۸۶۸	۵۱۹۸

رجوع به اسناد و منابع نشان می دهد که بیشتر خانواده ها از این مهد کودک ها محروم بودند و زن و شوهرانی که خارج از خانه کار می کردند برای نگهداری بچه هایشان با مشکلات زیادی مواجه بودند. (محمدی، بیتا: ۱۰) و خانواده ها مجبور بودند تا کودکان خود

را به محیط کار خود ببرند. الیس تورنر در مقاله‌ای تحت عنوان وضع اشتغال زنان در ایران اشاره دارد که در بازدید از مراکز مهد کودک مشاهده کرده است که فقط اعضای تعاونی‌های محلی راه یافته بودند و پرستاری و نگهداری ویژه آنان بوده است. (تورنر، ۱۳۵۱: ۲۰) روزنامه رستاخیز هم در این باره می‌نویسد:

اینکه زنان کارگر شاغل در کارخانه گاهی مجاز هستند اطفال خود را نیز به محل کار بیاورند به طور مستقیم موجب حوادث می‌گردد. زیرا این خطر وجود دارد که بچه‌ها بین ماشین‌هایی که کار می‌کنند به بازی مشغول شوند و یا با مواد خطرناک تماس حاصل نمایند. (رستاخیز کارگران، ش ۲۲ مهر ۱۳۵۵)

در مراکز رفاه خانواده علاوه بر آموزش مددکاران اجتماعی، از بین داوطلبین علاقه‌مند به کار مربیگری در مهد کودک که دارای مدرک تحصیلی سیکل اول تا دیپلم کامل بودند، عده‌ای با بررسی‌های لازم از نظر صلاحیت اخلاقی، وضع خانوادگی، طرز فکر و دیدگاه اجتماعی و ... برای کار در مهدکودک انتخاب می‌شدند. سنجه و گزینش این افراد توسط مددکاران اجتماعی انجام می‌گرفت. برگزیدگان پس از طی یک دوره ۶ ماهه به اخذ مدرک نائل شده و می‌توانستند در مراکز رفاه، کار مربیگری در مهد کودک را بیاغازند. در سال ۱۳۴۹ جمعاً ۵۳ نفر مربی مهد کودک در مراکز رفاه مشغول کارآموزی بودند (ساکما، س.ش. ۲۷۵/۷۶۸).

با وجود اینکه واحد مهد کودک مراکز رفاه خانواده وظیفه اصلی خود را رسیدگی به کودکان خانواده‌های اقشار کم درآمد عنوان می‌کرد اما تنها پنج هزار مهدکودک در کشور وجود داشت که نسبت به نیاز جامعه و تبلیغات سازمان زنان بسیار کم محسوب می‌شد. (رنجبر عمرانی، ۱۳۸۶: ۱۱۳) یکی دیگر از اقدامات متنوع دیگر مراکز رفاه خانواده، راه‌اندازی بازارچه‌هایی بود در راستای به فروش رساندن کارهای دستی دختران و خانواده‌هایی که در مراکز رفاه خانواده تعلیم دیده بودند. به شیوه‌ای نمونه در سال ۱۳۴۹ در کنار آموزشگاه عالی خدمات اجتماعی واقع در خیابان پهلوی ایستگاه کاوسیه، این بازارچه تأسیس شده بود. مرکز رفاه خانواده درآمد حاصله از فروش اجناس این بازارچه را صرفاً برای کمک به خانواده‌های مزبور و بی‌بضاعت اختصاص داده بود (ساکما، س.ش. ۲۷۵/۷۱۳). در اقدام جالب دیگر، مراکز رفاه خانواده علاوه بر ایجاد این بازارچه‌ها، اقدام به راه‌اندازی کارگاه‌های خیاطی نیز کردند. در فروردین ۱۳۵۰ مرکز رفاه تهران در پارک ولیعهد به منظور آموزش افراد علاقه‌مند به کارهای خیاطی و استفاده بهتر و ارزنده‌تر از

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۷۱

نیروی آنان در این پارک، یک کارگاه خیاطی در سالنی به مساحت ۵۲۰ متر مربع با ۶۰ دستگاه چرخ خیاطی دایر کرد. این کارگاه روزانه به ۷۰ نفر هنرجو آموزش داد و پس از طی مدت ۶ ماه، اولین دوره این هنرآموزان فارغ التحصیل شدند. نکته قابل توجه در این کارگاهها پیدا کردن بازار فروش برای محصولات آن بود. به همین منظور مرکز رفاه خانواده با فروشگاههایی مثل فروشگاه فردوسی، و فروشگاههای بزرگ دیگر تماس گرفتند تا این هنرآموزان دغدغه فروش تولیدات خود را نداشته باشند (ساکما، س.ش ۲۷۵/۷۱۳) آموزش و بهداشت اعم از بهداشت محیط، مدارس، کارگاهها، مادران و کودکان و بهداشت عمومی و همچنین ایجاد مصونیت واکسیناسیون علیه بیماریهای واگیردار و بهسازی محیط از جمله کنترل بهداشتی اماکن عمومی به خصوص قهوه‌خانه‌ها، گرمابه‌ها و رستورانها از جمله اقداماتی بود که در هفته مددکاری انجام می‌شد (ساکما، س.ش ۲۷۵/۶۷۲)

۷. موانع تحقق اهداف مراکز رفاه خانواده

در ساختار نظام اجرایی مراکز رفاه خانواده مسائلی وجود داشت که فرصت لازم را جهت تحقق اهداف مراکز رفاه خانواده را از بین می‌برد. مهم‌ترین مشکل آن، عدم وجود امکانات و بودجه لازم برای مراکز رفاه بود. درباره اهداف کمی مراکز رفاه خانواده در دوره پهلوی دوم پیش بینی شده بود که این مراکز افراد زیادی را بتوانند تحت پوشش خود قرار دهند. به طور کلی هدف کمی برخی از تشکیلات مراکز رفاه مثل مهد کودک روشن بود. مثلاً در برنامه سازمان زنان آمده بود که از واحد مهد کودک به ظرفیت ۱۰۰ نفر و از واحد مبارزه با بیسوادی به ظرفیت ۳۰ نفر می‌توانند در سه نوبت استفاده نمایند و در برنامه‌های دیگر حدود ۹۰ تا ۱۰۰ نفر می‌توانستند به تنهایی از واحد مبارزه با بیسوادی استفاده کنند. در امور بهداشتی هم باید اشاره شود که مراکز روزانه حدود ۶ ساعت صبح‌ها فعالیت داشته و روزانه پاسخگوی ۲۵ تا ۳۰ نفر بودند. بر اساس اهداف تعیین شده، مراکز رفاه خانواده همه روزه به جز جمعه روزی ۱۲ ساعت کار می‌کردند. بعضی از فعالیتها فقط صبحها (مانند واحد امور بهداشتی) و برخی دیگر در تمام روز ادامه داشت (ساکما، س.ش ۲۲۰/۱۹۵۶۰) در کنار هزینه‌های پرسنل باید به هزینه‌های اداری مرکز رفاه هم اشاره شود. مثلاً برای غذای هر کودک در روز ۲۰ ریال، در ماه ۶۰۰ ریال و در سال ۷۲۰۰ ریال تعیین شده یا هزینه‌های دیگر مرکز از قبیل مخارج کلاسهای حرفه‌ای و امداد خانواده در سال هم ۱۲۰۰۰۰ ریال پیش بینی شده بود. منابع تأمین اعتبار برای این مراکز رفاه خانواده هم از دو

منبع فصل رفاه اجتماعی سازمان برنامه و سازمان زنان ایران در نظر گرفته شده بود (ساکما، ش سند ۲۲۰/۱۹۵۶۰) بنابراین مشکلات مالی و همچنین ساختار سازمان زنان به گونه ای بود که تسلط دولت را بر این سازمان و زیرمجموعه های آن نشان می دهد. عدم وجود امکانات و نیروی انسانی لازم یکی دیگر از چالش های مراکز رفاه خانواده بود. در شهرستان ها وضع بدتر از مراکز استانها بود. چنانکه در اغلب شهرستان ها تنها یک شعبه داشتند که از طریق اجاره یک منزل و تجهیز آن با وسایل بسیار ابتدایی آماده شده بودند. (رنجبر عمرانی، ۱۳۸۶: ۱۱۱) مهناز افخمی به عنوان دبیر کل سازمان زنان اشاره دارد که یکی از مشکلات این مراکز رفاه فقدان نیروی انسانی متخصص بود. او در این باره می گوید:

برای این که خود وزارت بهداشتی مثل بیشتر تشکیلات مملکتی مسئله اصلی اش کمبود نیروی انسانی بود و چون خودشان این مسئله را داشتند ما نمی توانستیم به آسانی فرد متخصص به عنوان مامور بگیریم، مگر آن که ثابت می کردیم که محل سازمان برای رسیدگی به کار زنان از وزارت بهداشتی مناسب تر است، که در بسیاری نقاط به آنها ثابت شده بود. آن چه که ما از آنها می خواستیم این بود که تا آن جا که امکان دارد کلینیک تنظیم خانواده خودشان را در محل ما دایر کنند. (افخمی، ۱۳۸۲)

در راستای کنترل هزینه ها مراکز رفاه مجبور بودند که بیشتر خدماتشان را توسط افراد داوطلب ارائه نمایند. همین امر خود دلیلی بود بر اینکه بسیاری از فعالیت های مراکز رفاه خانواده تحقق نیابند. از سویی دیگر مراکز رفاه خانواده که به عنوان مهم ترین رکن خدماتی سازمان زنان شناخته می شد اغلب دور از شهر بودند و همین سبب شده بود تا خانواده ها نتوانند به راحتی با این مراکز ارتباط برقرار نمایند. به طوری که بسیاری از افراد از وجود این مراکز بی خبر بودند. (رنجبر عمرانی، ۱۳۸۶: ۱۱۲)

یکی از جنبه های منفی سازمان زنان که برنامه های مراکز رفاه را هم مورد تاثیر قرار داد این بود که سازمان زنان یک نهادی زیرمجموعه حکومت و به عبارت درست تر مورد تایید رژیم پهلوی بود. همین مسئله یک نگرش منفی را در میان مردم بوجود آورده بود. بنابراین مبارزه سازمان زنان با بخش های مختلف هیئت حاکمه به نفع حقوق زن ان در افکار عمومی به طور علنی مطرح نمی شد. چرا که اگر سازمان زنان موضع ضد حکومتی قاطعی اتخاذ می کرد احتمال انحلال آن وجود داشت. از سویی دیگر وظیفه و کارکرد اصلی سازمان زنان بهره مندی زنان طبقات شهری از امکانات و آگاهی آنان از حقوق خود بود. اما در نظرسنجی که در میان زنان طبقات کارگر تهران، قزوین و کاشان صورت گرفته بود بیش از

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۷۳

۷۵ درصد آنان از نقش سازمان زنان اطلاعی نداشتند (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۴۳) از سویی دیگر سازمان زنان با حزب رستاخیز ارتباط داشت و به گفته افخمی این درگیری تا حدی به سازمان زنان صدمه رساند. زیرا رستاخیز، با این که شروع مثبتی داشت، به سرعت وجهه خودش را از دست داد و اصولاً فکرش طوری بود که از ابتدا امکان داشتن نقش مؤثر نداشت، یعنی مشخصات آن به عنوان حزب، حزب واحد، و در برگیرنده همه ملت با هم در تضاد بودند. (افخمی، ۱۳۸۲).

۸. نتیجه‌گیری

در باب اهداف کیفی و سنجش عملکرد مراکز رفاه خانواده باید اشاره کنیم که برخی از اقدامات صورت گرفته توسط این مراکز از اهمیت خاصی برخوردار بودند. به عنوان نمونه مهد کودکها بسیار مهم بود و به دلیل خدماتی که به ویژه برای خانواده‌های کم درآمد ارائه می‌کردند، بر ایجاد، تکمیل و توسعه آنها بسیار تأکید شده بود. سازمان زنان از نتیجه پژوهش در زمینه کلاسهای بیکار با بیسوادی، تقویت درسی و ارتقای سطح معلومات نیز راضی بود. برآوردها نشان می‌داد که درباره کلاسهای حرفه آموزی، مثلاً از خیاطی استقبال نسبتاً خوبی شده اما درباره آموزش بافتنی، گلسازی و کارهای دستی استقبال زیادی از سوی مردم صورت نگرفته بود. بنابراین سازمان زنان تلاش کرد به طور کلی از ادامه راه اندازی کلاسهای حرفه‌آموزی که رغبتی به آنها نشان داده نشده صرف نظر کند. همچنین مثلاً از برنامه‌های مرکز رفاه برای جوانان نیز استقبال نسبتاً خوبی از رشته‌هایی مثل تئاتر، نمایش فیلم، روزنامه نگاری و موسیقی شده بود ولی مسأله اساسی، جوانان بیکار و ترک تحصیل کرده‌ای بودند که مراکز رفاه خانواده نتوانسته بود تدبیری برای آنها بیاندیشد. با این حال مراکز رفاه تلاش خود را در این خصوص انجام می‌دادند.

پی‌نوشت‌ها

۱. مجله زن روز، که در اوایل دهه ۱۳۴۰ شمسی توسط مجید دوامی تأسیس شد، به عنوان یکی از پرتیراژترین نشریات تاریخ ایران شناخته می‌شد. این مجله، که بخشی از گروه نشریات کیهان بود، به موضوعاتی چون مد، اخبار زنان، پزشکی، هنر و سرگرمی پرداخته و به عنوان پرچمدار مدرنیسم و فمینیسم در ایران عمل می‌کرد. یکی از جنجالی‌ترین طرح‌های آن، برگزاری مسابقات دختر شایسته

تحولات مراکز رفاه خانواده: ... (محسن پرویش و فرهاد پوریانژاد) ۷۵

ساناساریان، الیز (۱۳۸۴). جنبش حقوق زنان در ایران (طغیان، افول و سرکوب از ۱۳۵۷-۱۳۸۰ ه.ش)، ترجمه نوشین احمدی، تهران: اختران.

سمینار بررسی نتایج اجرائی قانون حمایت خانواده (۱۳۴۷) تهران: سازمان زنان ایران، [نوشته ها و سخنرانی های سمینار. زمان برگزاری هشت ۸ تا شانزده ۱۶ تیر ۱۳۴۷].

سمینار بهداشت و تنظیم خانواده سازمان زنان ایران با همکاری وزارت بهداشتی (بی تا). بی جا: انتشارات سازمان زنان ایران.

شفیعی، سمیه سادات (۱۴۰۰) تاریخ اجتماعی زنان در عصر قاجار، تهران: ثالث.

صانعی، پرویز (بی تا)، تبعیض نسبت به زن و آثار اجتماعی آن، تهران: سازمان زنان ایران.

کارنامه سازمان زنان ایران (۱۳۵۶). بی جا: انتشارات سازمان زنان ایران.

گزارش فعالیتهای سازمان زنان ایران - نیمه دوم سال ۱۳۵۴ و نیمه اول ۱۳۵۵، تهران: سازمان زنان ایران
گزارش فعالیت های شورای مرکزی کمیته های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران به مجمع عمومی سازمان زنان، (آبان ماه ۱۳۴۹ تا آبان ماه ۱۳۵۰)، تهران: سازمان زنان ایران .

مراکز رفاه خانواده سازمان زنان ایران (۱۳۵۲)، بی جا: انتشارات سازمان زنان ایران.

Najmabadi, A (1991). "Hazards of Modernity and Morality: Women, State and Ideology in Contemporary Iran",